

VENELASED TÄNASES EESTIS: ADAPTATSIOONIST INTEGREERUMISENI

Marika KIRCH, Aksel KIRCH

Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut. Estonia pst. 7, EE-0001 Tallinn, Eesti

Esitanud P. Järve

Toimetusse saabunud 7. novembril 1995, ümbertöötatult 18. märtsil 1996, avaldamisele lubatud 22. mail 1996

Integratsioonist on saanud Eestis praeguse üleminekuaja käsitlemise üks võtmemoiste. Eesti peab üheaegselt läbima integratsiooniprotsessi kahel tasandil: 1) taasintegreerumine Euroopa poliitika-, majandus- ja julgeolekustruktuuridesse; 2) muulastest elanikkonna integreerimine Eesti ühiskonda.

Loomulikult on mõlemad protsessid teineteisega tihedasti seotud. Mida sisemiselt integreeritum (terviklikum) ja stabiilsem riik on Eesti, seda kiiremini aktsepteeritakse teda koostöövõimelise partnerina.

Artikkel on üldistus nende sotsioloogiliste uuringute andmete põhjal, mis on kogutud aastatel 1990–1995 Eesti TA Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi etnopolitika uurimisgrupi poolt. Üle-eestilised uuringud on korraldanud ARIKO MG Ltd. Artiklis enam kasutatud 1994. aasta novembri-detsembri küsitluse korraldasid koostöös Moskva uurimiskeskuse Vox Populi juures asuv vene diaspora uuringute instituut, ARIKO MG Ltd. ja käesoleva artikli autorid.

Eestis tehtud etnopolitikaalastele uurimistödele hinnangut andes tõdevad autorid, et argumenteeritud kontseptsiooni puudumine on kujunemas üheks tõsisemaks takistuseks nimetatud alal.

Integratsiooniks tuleks Eestis pidada tervikühiskonna tekkimist ning erinevast rahvusest liikmete osalemist ühiskonna struktuurides ja sfäärides täieõiguslike subjektidena. Autorite arvates ei piisa ühiskonna integratsiooni vajaliku taseme saavutamiseks sellisest adaptatsiooni tasemest, millele enamik praegu Eestis elavaid venelasi on jõudnud. Indiviidi tasandil on ühiskonnas võimalik tegutseda suheldes kõige erinevates keeltes, kuid eestikeelses keskkonda lülitumine integratsiooni tähenduses (inimene tunnetab ennast ühiskonna täieõigusliku osana) ei ole eesti keelt oskamata võimalik. Venelaste keeleoskuse tõstmist ei tohiks seostada otseselt assimilatsiooniprotsessiga, kuigi ka vabatahtlikust assimilatsioonist pole vaja teha ülepolitiiseeritud probleemi.

1. SISSEJUHATUSEKS

Eesti Vabariigi taasisesivsumisest täitub augustis 1996 viis aastat. Ühelt poolt on see aeg olnud üsna lühike, et eeldada tõeliselt suuri muutusi Eesti ühiskonnas: arvestada tuleb ühiskonnas toimuvate ulatuslike sotsiaalsete protsesside üldise inertsusega. Teiselt poolt, selgesti tunnetades vajadust ühineda NATO ja Euroopa Liidu kui poliitilist, sõjalist ja majanduslikku julgeolekut tagavate organisatsioonidega juba aastal 2000, pole Eestil liiga palju aega (maksimaalselt 3–5 aastat) ühiskonna sisemiseks poliitiliseks integratsiooniks.

On selge, et Eestis puudutab integratsiooniprobleem kõiki rahvusvähemusi. Kui näiteks keegi sooviks poliitikuna või tuleviku-uurijana Eesti rahvusliku julgeoleku küsimusi käsitleda, jõuaks ta kiiresti järeldusele, et eesti rahvuse poliitilise ja kultuuriidentiteedi säilitamine on seotud nii venelaste kui ka teiste vähemusgruppide identiteedi säilimisega ja nende tervikuks liitumisega.

Probleemi on mõnel määral tunnetatud ka Lääne-Euroopas, seda eeskätt Venemaa prognoosimatu tuleviku tõttu. Viimasel ajal mõnedes Lääne autoriteetsetes ajakirjades avaldatud artiklites on lahendusena nähtud pigem Venemaa-poolset "armulikkust Balti naabrite suhtes", kui püütud mõista Balti väikeriikide ja nende rahvuste kaitset Euroopa enda siseküsimusena.¹

Muulaste saamine Eesti ühiskonna täieõiguslikeks liikmeteks ning nende organiseerumine riiklike ja omaalgatuslike struktuuride alusel on väga tähtis eestlaste enda julgeoleku seisukohast. Seoses sellega on tõusnud sellised olulised küsimused:

– Kas eestlastele on jõukohane Eestisse pärast sõda massiliselt saabunud inimeste liitmine tervikühiskonnaks?

– Kuidas saavutada, et nii integreerujate kui ka integreerijate suhtes oleks protsess rikastav ja elukvaliteeti parandav, mitte vägivaldne ega assimileeriv?

– Missugusena näevad integratsiooni võimalusi ühiskonnas eri gruppidesse kuuluvad inimesed?

– Kui pikaajaline saab olla see protsess, ilma et ta ohustaks Eesti integreerumist Euroopa Liidu ja NATOga?

Kui lisada veel suurriikliku orientatsiooni tugevnemine Venemaal ja Eesti suhtes vaenulikult meelestatud välispoliitilised avaldused, on kõik see teinud venelaste õigusliku, kultuurilise ja keelelise integreerimise üheks Eesti aktuaalsemaks riigisiseseks ülesandeks. Seepärast on käesoleva artikli huvikeskmes venelaste praeguse olukorra ja tuleviku ambivalentisusega seotud keerukad probleemid. On tähtis teada ka nende probleemide teadvustatust Eesti ühiskonnas ja valmisolekut seda protsessi teadlikult reguleerida.

Pole liialdus öelda, et Eesti peab lahendama oma ühiskonna integreerumise probleemid eelkõige iseenda tarkuse ja ajaloo kogemuste jõul, saamata selleks mujalt märkimisväärset poliitilist abi ja toetust, küll aga noomitusi venekeelse elanikkonna inimõiguste rikkumise pärast. Erilise nõudlikkuse näitena saab tuua ÜRO inimõiguskomitee seisukohad. Kuulanud 23. ja 25. oktoobril 1995 Eesti ettekannet inimõiguslase olukorra kohta, teatati muu hulgas: "Komiteele teeb muret, et Eestis peetakse vähemuseks vaid neid rahvusgruppe, kes vastavad kultuurautonomiaseaduse nõuetele."² Eestit on seni kiidetud Euroopas eeskujuliku rahvusvähemuste kaitse süsteemi ellurakendamise eest.³ Loomulikult on 1920.–1930. aastate Eesti kultuurautonomiaseaduse eelkõige hea mälestus, aga ka nüüdisaegne vääriks objektiivsemat mõistmist. Nagu tõestab Eesti Rahvuste Ühenduse kaheksa-aastane (1988. aastast tänaseni) edukas tegevus, on vajadus vähemuste kultuuri omavalitsusliku korraldamise järele Eestis olemas.

Uute rahvusvähemuste tekkimisele Balti riikides ei ole Euroopas kindlapiirilist analoogi. Eestis, aga ka Lätis ja Leedus on rahvusvähemuste probleemid teiste Euroopa riikidega võrreldes juba arengulooliselt erijootega. Eelkõige Teise maailmasõjale järgnenud idaslaavi rahvaste suurejoonelise kolonisatsiooni tõttu Balti riikidesse. Baltikumis algas mastaapne "rahvasterändamine" kõige varem Lätisse.⁴ Eesti ja Leedu olukord erineb oluliselt Läti omast, sest Eestisse ja

¹ **Barrington, L.** The domestic and international consequences of citizenship in the Soviet Successor States. – *Europa-Asia Studies*, 1995, 47, 5, 731–763.

² ÜRO inimõiguskomitee kritiseerib Eestit. – *Sõnumileht*, 1995, 17. nov.

³ **Schmidt, C.** Der Minderheitenschutz in den baltischen Staaten. Dokumentation und Analyse. – *Der Minderheitenschutz im östlichen Europa*. Band 1. Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn, 1993, 13.

⁴ **Zvidrinš, P.** Changes of ethnic structure in Latvia, Lithuania and Estonia. – *Humanities and Social Sciences Latvia, 1. Latvians: Fight for Survival*. University of Latvia, 1993, 12.

Leedusse saabunud venelased on Läti venelastega võrreldes oma sisserändelt hilisemad. Venemaalt ja kaugematest naaberriikidest tulnud venelased vajavad rohkesti aega kultuurilis-tsiivilisatsiooniliseks kohanemiseks. Prof. Richard Rose'i Balti riikide võrdlusuuringute (aastatel 1993 ja 1995) andmed kinnitavad seda. Kahe ja enama põlvkonna jooksul Lätis elanud venelasi (Läti venelasi) on Eestiga võrreldes kaks korda enam (Eestis 11%, Leedus 19% ja Lätis neljandik venelastest – 26%). Seejuures kohaliku keele oskuse (keelealase identiteedi) erisused on tunduvalt suuremad: vabalt oskab eesti keelt ainult 38% Eesti venelasi, aga Läti venelaste hulgas on läti keele oskajate osakaal 63% ja Leedu venelaste hulgas on leedu keele tundjaid 70%.⁵

Mujal Euroopas on tavaliselt probleemiks oma territooriumil elavate põliste (autohtonsete) rahvusvähemuste kultuuri kaitse, eeskätt nn. riigita rahvusrühmade käekäik (katalaanid, baskid, mustlased, rudeenid jt.). Üsnagi sarnane on aga mõlema rahvusgrupi saatus tuleviku Euroopas: nii riiki mitteomavate kui ka riiki omavate rahvuste immigrandid integreeruvad (assimileeruvad) vabatahtlikult keeleliselt, kultuuriliselt kui ka poliitiliselt asukohamaa ühiskonda. Nõukogude Liidu kui koloniaalimpeeriumi eksistentsi lõpuga 30. detsembril 1991 tekkis paljudel liiduvabariikidel (näit. Moldova, Valgevenel, Ukrainal) rahvusvahelise õiguse aspektist tõsine juriidiline segadus. Eesti puhul see seisukoht ei kehti, sest Eestis oli juriidiliselt pretsenditud olukord lahendatud juba sama aasta augustipäeval. 21. augustil 1991 muutus annekteeritud ja *de jure* eksisteerimist jätkanud Eesti Vabariik taasisesseisvununa rahvusvahelise õiguse subjektiks. Eesti lahendas juriidilise Gordioni sõlme ainuvõimalikul viisil – endise impeeriumiga kõitvate seoste läbiraumimisega. Koos sellega muutusid Eesti Vabariigi seadused ülimuslikuks riigisiseses ulatuses.

Tuleb aga lisada Rein Ruutsoo öeldud seisukoht: "Paralleelselt Eesti riikluse üha selgepiirilise väljajoonistamisega algatati Moskva juhendamisel siia asutatute privilegeeritud staatuse kaitsmine. Tavaliselt tehti seda "vähemusi" käsitlevas terminoloogias või inimõiguste paradigmas. Vähemuste aspekti rõhutamine nn. venekeelse elanikkonna toetamisel keskendus uusasukate kollektiivsele õigustele. [...] Järgnevad aastad on poliitilise dominandiga vaidluse viinud rohkem õiguslikule pinnale ja toonud enam selgust probleemi juriidiliste ja poliitiliste aspektide vahele."⁶

Selge on vajadus nendel probleemidel siinkohal pikemalt peatuda. Seejuures on üks põhjus see, et kuni 400 000 venelase Eesti Vabariigis viibimise ning nende oleviku ja tuleviku staatuse juriidiline olemus pole piisavalt põhjendatud rahvusvahelise avaliku õiguse (*public international law*) alustelt lähtudes. Eesti venelaste olukorra rahvusvahelist avalikõiguslikku aspekti on pikemalt käsitlenud Aksel Kirchi ja Michael Geistlingeri koostatud ning 1995. aastal Viinis inglise keeles ilmunud töös "Eesti – uus raamistik eesti enamusele ja vene vähemusele". Ilmneb, et Eesti jaoks tähtsatele küsimustele vastust otsides on võimalik lahendusteid leida, kui aluseks võtta rahvusvahelise õiguse ja ajaloolise sotsioloogia põhimõtteid sünteesiv uurimisviis. See avaldub järgnevas: konkreetset sotsiaalsed ja juriidilised faktid, nende taga olevad seosed ning ulatuslikumad sotsiaalsed protsessid on seletatavad laiemal poliitilis-kultuurilise konteksti avamisega. Niisuguses seoses ei tundu ootamatu ka M. Geistlingeri järeldus, et "Välismaalaste seadusega" rikutakse Eestis venelaste avalikõiguslikku staatust (venelased on massiliselt tunnistanud kodakondsuse taastamiseks, kelle liikumist Eestist välja on kitsendatud, ja vähemusrahvuste hulka kuuluvaks arvatakse ainult Eesti kodakondsust omavad isikud). Sellega on jäetud täitmata mitmed

⁵ Rose, R., Maley, W. Nationalities in the Baltic States. A Survey Study. – Studies for Public Policy, 222. University of Strathclyde, Glasgow, 1994, 52; New Baltics Barometer II. – Studies for Public Policy, 251. University of Strathclyde, Glasgow, 1995, 45.

⁶ Ruutsoo, R. Kodanikud ja mittekodanikud Eesti Vabariigis: uue õigusliku keskkonna teke ja sotsiaalne areng 1991–1994. – Rmt.: Blom, R. (toim.). Ethnic Minorities or Citizens? – Issues of Ethnopolitics in Baltic Countries. Social Change in Baltic and Nordic Countries Project, Working Papers Series, 2. University of Tampere, Tampere, 1995, 12.

Eesti poolt rahvusvahelistele konventsioonidele allakirjutamisega deklareeritud kohustused.⁷ Viimasel aastal on selles suhtes edasi liigutud mõlemas kriitikat leidnud punktis: esiteks kinnitas Eesti valitsus jaanuaris 1996 välismaalase passi väljaandmise tingimused ja korra (nii on reisidokument olemas); teiseks ratifitseeris Eesti Riigikogu märtsis 1996 Euroopa Inimõiguste Konventsiooni (küll ilma surmanuhtlust kaotava lisaprotokollita).

Teine põhjus on meie arvates selles, et paljud Eesti akadeemilised uurijad pole omaks võtnud kontseptsiooni Eestist kui rahvusriigist. Seega pole üldtunnustatud teooria Eesti Vabariigist, kus eestlaste kui rahvusenamusega koos elavad mitmed rahvusvähemused, sealhulgas ka vene vähemus. Näitena toome Tartu Ülikooli juures töötava turu-uuringute töörühma arvamusel, mis rajanevad kolme aasta (1993–1995) jooksul kogutud andmestikul. Kogemus lubab neil kinnitada, et Eestis on muulaste küsimuses jõutud ummikseisu ja valdav osa eestlastest pole nõus kompromissidega muulaste suhtes. Need võimaldaksid praegusest küllaltki kriitilisest olukorrast välja tulla paindlikumalt ja mõistlikumalt.⁸ Kohe tekib vastulause: kas kompromisse pole tehtud juba piisavalt palju? Iga järeleandmine viib eemale eestluse säilimisest ka aastal 2010, s. o. meie lastelaste jaoks.

Nimetatud uurimusele ja Eestis tehtud etnoliitikaalaste uurimistöödele laiemalt hinnangut andes tundub vajalik kinnitada, et argumenteeritud kontseptsiooni puudumine on kujunemas kõige tõsisemaks takistuseks empiiriliste uuringute tulemuste interpreteerimisel. Seejuures jääb arusaamatuks, kuidas professionaalsed uurijad, kes on tuntud kiirete liberaalsete majandusreformide valdas, pole kolmeaastase uuringutsükli jooksul rahvusteooriaga kokku puutunud.

Mõne sõnaga vajab tutvustust käesolevas artiklis kasutatud sotsioloogiline andmestik. Artikkel on üldistus eelkõige nende andmete põhjal, mis on kogutud aastatel 1990–1995 Eesti TA Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi etnoliitika uurimisgrupi poolt. Üle-eestilised uuringud on korraldanud ARIKO MG Ltd. Artiklis enam kasutatud 1994. aasta novembri-detsembri küsitluse korraldasid koostöös Moskva uurimiskeskuse Vox Populi juures asuv vene diaspora uuringute instituut, ARIKO MG Ltd. ja käesoleva artikli autorid (intervjueeriti 942 venelast ja 911 eestlast).

2. INTEGRATSIOONIPROBLEEMIST

Integratsioonist on saanud Eestis praeguse üleminekuaja käsitlemise üks võtmemõiste. Eesti Vabariik peab üheaegselt läbima integratsiooniprotsessi kahel tasandil:

1) taasintegreerumine Euroopa ja ka kogu maailma poliitika-, majandus- ja julgeolekustruktuuridesse;

2) muulastest elanikkonna integreerimine Eesti ühiskonda.

Loomulikult on mõlemad protsessid teineteisega tihedasti seotud. Mida sisesemiselt terviklikum ja seega stabiilsem riik on Eesti, seda enam aktsepteeritakse teda koostööpartnerina.

Ajaloo paratamatusena on Eestile "missiooniks" saanud tähtis ülesanne – lahendada Euroopa riigile omasel viisil sellel sajandil juba teist korda ja suhteliselt lühikese aja jooksul muulaste ja eriti venelaste adaptiooni ning edasise kultuuriline integratsiooni küsimuste kompleks. Põhjus on selles, et valdav

⁷ Geistlinger, M., Kirch, A. (toim.). Estonia – A New Framework for the Estonian Majority and the Russian Minority. Braumüller Verlag, Wien, 1995, 120.

⁸ Kirde-Eesti linnaelanike suhtumine Eesti reformidesse ja sotsiaal-poliitikasse. 1993., 1994. ja 1995. aasta võrdlev analüüs. Tartu Ülikooli Turu-uuringurühm, Ävatud Eesti Fond, Tallinn, november 1995, 39.

enamik Eestis elavatest venelastest ei taha siit kuhugi ära sõita. Näiteks 1994. aasta novembri-detsembri uuringu andmetel soovis siia jääda 93% kõigist küsitletud venelastest.⁹

Erinevalt selle sajandi 20.–30. aastatest puudutab seekordne "missioon" suurt inimeste gruppi. Meie poolt ÜRO jaoks koostatud Eesti inimarengu aruande prognoosi järgi haarab see kokku ligi 450 000 muulast, sealhulgas vähemalt 350 000 venelast.¹⁰ Sellise mastaapse probleemi lahenduseks pole Euroopast leida teist analoogi kui Saksamaa, millest on tänaseks saanud immigratsioonimaa väga suure võõramaalaste (immigrantide) osakaaluga. Aga sellest hoolimata jätkab Saksamaa valitsus *ius sanguinis*'e printsiibi rakendamist.¹¹

2.1. Uurimistest integratsiooni valdkonnas

Venelaste adapteerumist ja integreerumist Eestis on analüüsinud mitmed uurijad. Rein Ruutsoo on käsitlenud venelaste kui etnilise vähemusgrupi kultuurielu Eestis¹², Ott Kurs ja Eik Berg venelaste territoriaalset paiknemist Eestimaal¹³, Kalev Katus ja Ene-Margit Tiit muulaste, sh. venelaste immigratsiooni Eestisse ja sellega seotud rahvastikuprotsesse¹⁴ ning Aune Allikas ja Kristel Karu ajaloolise mälu ja identiteedi omapära kujunemist¹⁵. Klara Hallik, Andrus Park ja Toomas Karjahärm on põhjalikult uurinud Eesti ja Venemaa vahelistest suhetest tulenevaid mõjutusi Eesti poliitikale.¹⁶ Dagmar Kutsar on vaadelnud Eestis siirdeperioodil asetleidvate kiirete muutuste mõju inimese toimetulekuressurssidele ja leidnud, et Eestis elavate muulaste grupid on sattunud autsaideri rolli.¹⁷ Suurt huvi pakub Dmitri Mihhailovi kontseptuaalne artikkel "Vene küsimus ja Eesti rahvusriik", kus on kirjas, et tänases Eesti rahvusriigis kompetentne vene sisepoliitika lihtsalt puudub.¹⁸ Ei saa märkimata jätta ka Oleg Samorodni töid, eelkõige artiklit "Vene poliitika Eestis".¹⁹

Siinkohal tahame tähelepanu juhtida veel ühele olulisele probleemile. Kas Eesti Vabariigi Põhiseadusega garanteeritud rahvusvähemuste kollektiivsete õiguste realiseerimine ja seega nende rahvusvähemuste juriidiline võrdsus on ka tegelikkuses olemas? Ühelt poolt on Eestis "Keeleseadusega" (nii 1989. kui ka 1995. a. redaktsioonis) venelaste keelelist vabadust piiratud ning teiselt poolt on Eestis rahvusvähemustele kollektiivseid õigusi juurde tulnud seoses 1993. a. oktoobris taasvastuvõetud "Vähemusrahvuse kultuuriautonomiamäärusega". Kuid need sammud ei ole veel lahendanud venelaste ja teiste rahvusvähemuste kollektiivsete õiguste ja kokkuvõttes ka nende rahvusrühmade erineva tegeliku

⁹ Русские в Эстонии. Vox Populi, Москва, 1995, 28.

¹⁰ Eesti inimarengu aruanne 1995. United Nations Development Programme, Tallinn, 1995, 30–32.

¹¹ Rätzl, N. Aussiedler and Ausländer: Transforming German National Identity. – Social Identities, 1995, 1, 2 (August), 279.

¹² Ruutsoo, R. Rahvusvähemused Eesti Vabariigis. – Rmt.: Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis. 1918–1940. Dokumente ja materjale. Olion, Tallinn, 1993, 524.

¹³ Kurs, O., Berg, E. Etnilised vähemused ja uusasukad Eestis. – Akadeemia, 1995, 2, 260–275.

¹⁴ Katus, K. Eesti demograafiline areng läbi sajandite. – Rmt.: Eesti edasivaates. Metroo kolmas raamat. "Kultuuri ja Elu" väljaanne, Tallinn, 1990, 13–30; Tiit, E.-M. Eesti rahvastik demograafi pilgu läbi. – Rmt.: Eesti tulevikusuundumused. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1995, 33–58.

¹⁵ Allikas, A., Karu, K. Ajalooteadvus: ülevaade teooriast ja empiirilisi andmeid Baltikumist. – Akadeemia, 1995, 3, 467–477.

¹⁶ Hallik, K. Venemaa poliitilise arengu ja Balti-poliitika mõjust Eesti etnopolitikale. – Rmt.: Blom, R. (toim.). Ethnic Minorities or Citizens? – Issues of Ethnopolitics in Baltic Countries. Social Change in Baltic and Nordic Countries Project, Working Papers Series, 2. University of Tampere, Tampere, 1995, 30–45; Park, A. Russia and Estonian security dilemmas. – Europa-Asia Studies, 1995, 47, 1, 27–45; Karjahärm, T. Venemaa igavene dilemma: stiihia või tsivilisatsioon. – Eesti Sõnumid, 1995, 25. mai.

¹⁷ Kutsar, D. Sotsiaalsest stressist ja psühholoogilisest toimetulekust Eestis. – Akadeemia, 1994, 12, 25–61.

¹⁸ Mihhailov, D. Vene küsimus ja Eesti rahvusriik. – Vikerkaar, 1995, 9–10, 165–177.

¹⁹ Самородный О. Русская политика в Эстонии. – День за днем, 1996, 15 марта.

staatuse probleeme. Tacituse sõnu kasutades – *sine ira et studio* – ei saa kinnitada, et Eestis on täna kõik minoriteedid võrdses seisundis. Kuigi H.-J. Uibopuu, R. Ruutsoo ja teiste kinnitusel on maailmapraktika kontekstis vähemuste õiguste probleem leidnud Eestis kui rahvusriigis juriidiliselt tasakaalustatud lahenduse, on Eesti-sisese kultuuri-, haridus- ja muude alade korralduses jäänud suureks raskuseks see, et kultuuriautonomია allutatud seisundiga sunnitakse leppima suurrahva väga ulatuslik kogukond.²⁰

2.2. Integratsioon – see on tervikühiskonna tekkimine

Mida mõista Eestis elavate mitte-eestlaste, s. t. venelaste, ukrainlaste, juutide, eestirootslaste, ingerlaste ja paljude teiste integratsiooni all? Integratsiooniks tuleb Eestis pidada tervikliku ühiskonna teket ja mitmest rahvusest liikmete osalemist ühiskonna struktuurides ning sfäärides täieõiguslike subjektidena. Üks olulisemaid integratsiooni kriteeriume on assimilatsiooni olemasolu või selle puudumine. Tarvitades Jüri Kõre pakutud terminoloogiat, on meie arvates otstarbekas Eestis tunnustada integratsioonina sellist protsessi, mille elluviimiseks on vaja suuremal või vähemal määral muulastepoolset vabatahtlikku assimilatsiooni.²¹ Seejuures ei peeta silmas assimilatsiooni otsest ega varjatud vormi, kuna integratsiooniprotsessi puhul on tegu vabatahtliku omaksvõtuga. Integratsioon kui vabatahtlik assimilatsioon erineb täielikust assimilatsioonist eelkõige selle poolest, et ühise ühiskonna vormimise protsessis säilitavad rahvusvähemused teatava kultuurilise omapära, ent on samal ajal suutelised toimima edukalt asukohamaa, teisiti öeldes, Eesti kui uue kodumaa ühiskonnas.

Kokkuvõtvalt saab küsimuse esitada sarnaselt Peeter Kreitzbergiga: "Kas meil on tulevikus lumpeniseerunud, rahvuse ja kultuurita venelased, keda iga hinna eest püütakse eestlasteks assimileerida, või oma rahvusliku ja kultuurilise identiteediga Eesti kodanikest venelased?"²²

Integratsiooniprobleem on väga tugevasti seotud etnilise ja riikliku identiteediga. Ideaalina võiks sarnaselt Soomes elavate soomerootslastega näha ka Eestis sellist võimalust, kus venelased on kujunenud rahvusvähemuseks, kelle etnogeograafiline identiteet on "eestivenelane" ja riiklik identiteet on "Eesti kodanik". Selline ideaal jääb veel paljude aastate jooksul kättesaamatuks, kuid on märke, et see võiks kujuneda näiteks sajandivahetusel arvestatavaks stsenaariumiks.

Missugused on peamised takistused? Kuigi Eesti seadusandlus ei tõmba juriidilist piiri eri rahvusest inimeste vahele, on piirid siiski loodud, nimelt keelepiirid. Paljudele Eestis elavatele mitte-eestlastele on kiire integratsiooni takistuseks saanud eesti keele mittevaldamine. Adapteeruda Eesti eluoluga saab ka eesti keelt oskamata, kuid kohaliku keele oskusega säilitab muulaskond Eestis tegeliku isolatsiooni. R. Ruutsoo järgi: "...eesti keele oskus pole diskrimineeriv, vaid kompetentsusele orienteeritud nõue. [...] Selle keele baasil toimib Eesti ühiskonna valdav osa, luuakse keskne kultuuriline ja poliitiline infrastruktuur. Eesti keelt mitte valdajale ei saa anda keelilise kompetentsuse vahendusel hangitavaid poliitilist informeeritust, sotsiaalset osalemist jne. eeldavaid õigusi."²³

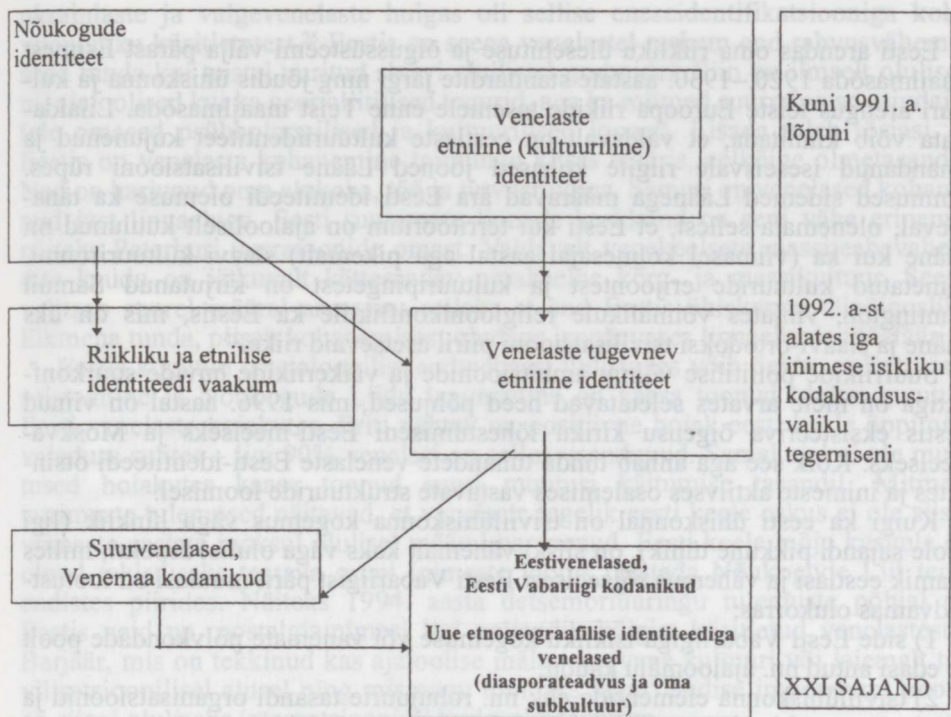
Kontseptuaalne skeem Eestis elavate venelaste etnilise ja riikliku (natsiooni) identiteedi muutusest viimastel aastatel on esitatud joonisel 1. Lähtutud on teesist, et Eesti on põhimõtteliselt rahvusriik. Nii venelaste kohanemine Eesti poliitilises elus ja kultuuriruumis kui ka Eesti ühiskonna osastruktuuridesse lülitumine saab toimuda vaid eesti keele alusel, seega kultuurilisel teel.

²⁰ Ruutsoo, R. Kodanikud ja mittekodanikud Eesti Vabariigis, 21.

²¹ Kõre, J. Pole kvooti, pole ka rikkumist. – Postimees, 1994, 7. apr.

²² Kreitzberg, P. Eesti hariduskonverentsi asemel jätkab haridusfoorum. – Postimees, 1995, 30. okt.

²³ Ruutsoo, R. Kodanikud ja mittekodanikud Eesti Vabariigis, 20.

Joon. 1. Venelaste riikliku ja etnilise identiteedi muutused Eestis.

Põhimõtteliselt võib jagada Eestis elavad venelased kahte rühma:

- 1) venelased, kes alati on identifitseerinud end etnilise tunnuse (s. o. valdavalt kultuurilise kuuluvuse) alusel;
- 2) venelased, kellel Nõukogude ajal nõrgenes etniline samasustunne ning kes pidasid end eelkõige Nõukogude inimesteks.

Pärast Eesti iseseisvumist ning eriti pärast Nõukogude Liidu lagunemist tekkis paljudel inimestel seisund, mida võib nimetada identiteedi vaakumiks. Otsiti vastuseid küsimustele: kes ma olen Eesti Vabariigis?, milline on minu seos Eestiga? Sotsioloogilised faktid kinnitavad, et aastatel 1991–1993 toimus Eestis ka venelaste etnilise eneseteadvuse märgatav tõus. 1993. aasta uurimuse järgi oli absoluutne enamik venelasi tunnetanud oma kultuurikuuluvust ning aktsepteerinud vene etnokultuurilist identiteeti.²⁴

Praguseks on muutunud problemaatiliseks suure osa Eestis elavate venelaste seos riigiga, s. t. riiklik identiteet (missuguse riigi kodanikud nad on ja kellele lojaalsed?). Siinkohal on vajalik kinnitada, et näiteks Eesti jaoks täna veel uue (harvaesineva) etnogeograafilise ja subkultuurilise identiteedi – eestivenelaste (nad erinevad nn. suurvenelastest ehk Venemaa venelastest) – tekkimise aluseks on nii selgepiirilised kultuurilised erinevused Venemaa venelastest kui ka Eesti kodanikkonda kuulumine. Eestis põliselt elavate venelaste gruppi kuulub ligi 50 000 inimest, s. t. iga kümnes kogu Eesti venelaste massiivist. See on selge vähemusgrupp, kes ei suuda kujundada kogu venelaskonna olemust.

²⁴ Kirch, M. Identificational diversity in Estonia: Grounds for integration or grounds for disintegration? – Rmt.: Kirch, M., Laitin, D. D. (toim.). Changing Identities in Estonia. Sociological Facts and Commentaries. Eesti Teadusfond, Eesti Teaduste Akadeemia Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Tallinn, 1994, 16–17.

3. INTEGRATSIOONI LÄHTEPOSITSIOONIDE ERINEVUS

Eesti arendas oma riikliku ülesehituse ja õigussüsteemi välja pärast Esimest maailmasõda 1920.–1930. aastate standardite järgi ning jõudis ühiskonna ja kultuuri arengus teiste Euroopa riikide tasemele enne Teist maailmasõda. Liialdamata võib kinnitada, et valdavalt on eestlaste kultuuriidentiteet kujunenud ja omandanud iseseisvale riigile kohased jooned Lääne tsivilisatsiooni rüpes. Ammused sidemed Läänega määravad ära Eesti identiteedi olemuse ka tänapäeval, olenemata sellest, et Eesti kui territoorium on ajalooliselt kuulunud nii Lääne kui ka (viimasel kolmesajal aastal aga pikemalt) slaavi kultuuriruumi. Nimetatud kultuuride erijoontest ja kultuuripingetest on kirjutanud Samuil Huntington, vihjates võimalikule religioonikonfliktile ka Eestis, mis on üks Lääne ja slaavi-ortodoksi tsivilisatsiooni piiril asetsevaid riike.²⁵

Suurriikide poliitilise võimu ambitsioonide ja väikeriikide huvide suurkonfliktiga on meie arvates seletatavad need põhjused, mis 1996. aastal on viinud Eestis eksisteeriva õigeusu kiriku lõhestumiseni Eesti-meelseks ja Moskva-meelseks. Kõik see aga annab tunda tuhandete venelaste Eesti-identiteedi otsingutes ja inimeste aktiivses osalemises vastavate struktuuride loomisel.

Kuigi ka eesti ühiskonnal on tsiviilühiskonna kogemus väga lünklik (ligi poole sajandi pikkune tühik), on siiski vähemalt kaks väga olulist aspekti, milles enamik eestlasi ja vähemus sõjaeelset Eesti Vabariigist pärit muulasi on lootustandvamas olukorras:

1) side Eesti Vabariigiga isikliku kogemuse või vanemate põlvkondade poolt on edasi antud nn. ajaloomälu kaudu;

2) tsiviilühiskonna elementide ehk nn. rohujuurte tasandi organisatsioonid ja sellele vastavad horisontaalsuhted (kuigi piiratud) toimisid nende jaoks teataval määral ka Nõukogude Eestis.

Selles kontekstis on Eestis elavate venelaste probleemid üsnagi erinevad eestlaste omadega võrreldes. Ülekaalukas osa venelasi on pärit Venemaalt ja endisest Nõukogude Liidu vabariikidest, kus reaalselt tsiviilühiskonda pole õnnestunud üles ehitada. Teatud liialdusega saab väita, et praegune Eesti (niivõrd demokraatlik, kui ta on või veel ei ole) on siiasõitnud venelastele siiski üldse esimeseks demokraatia vormiks, milles elatakse. Vajab rõhutamist, et erinevalt eestlastest puudub Eesti venelastel ka ajaloolise, s. t. vanema põlvkonna ajaloomälu kaudu saadud tsiviilühiskonna kogemus. Eesti venelased on elanud valdavas enamikus teatavas keelelises eraldatuses ja nad on ka praegu mõningases keelelises isolatsioonis. Venelasi ei aita tihti ka Eesti venekeelne ajakirjandus, sest näiteks ajalehes Molodjož Estonii on viimasel aastal Eesti tegelikkust kritiseerivaid ja isegi Moskva-meelseid artikleid ilmunud enam kui Eesti riigi arenguid toetavaid kirjutisi. Seda tõestas nimetatud ajalehe artiklite kontentanalüüs.

On mitmeid põhjusi, miks Eesti kogu venekeelne ajakirjandus ei suuda end konstruktiivselt määratleda Eesti oludes olevana. Ilmselt on tihti tegemist lugeja ootustele vastava käitumisega ja tundub, et toimetaja on pigem asetatud lugeja rolli. Lisaks sellele jätkab osa Moskva-meelsest vene eliidist tänagi oma poliitilist mängu – ollakse kord Eesti-meelne ja asjaolude muutudes jälle Eesti-vastane.

3.1. Venelased muutunud olukorras

Tuleb tunnistada, et vene rahvusvähemuse olukord on eriline, sest seoses Eesti taasiseseisvumisega on muutunud venelaste kui grupi poliitiline staatus: nn. riigirahvusest on kujunemas selgete tunnustega rahvusvähemus. See omakorda toob kaasa vajaduse muuta nii rahvusliku kui ka riikliku identiteedi dimensioone. Peale etnilise ja kultuurilise enesemääratluse on rahvusvähemuse tekkeks olulised teisedki aspektid. Näiteks aastatel 1992–1993 küsitletud venelastest arvas ainult

²⁵ Huntington, S. The clash of civilizations. – Foreign Affairs, 1993, 72, 3 (Summer), 30.

kaks viiendikku, et venelastena on nad Eestis rahvusvähemus. Võrdluseks – Eesti ukrainlaste ja valgevenelaste hulgas oli sellise eneseidentifikatsiooniga kolm viiendikku küsitletutest.²⁶ Eestis on seega venelastel raskem end rahvusvähemusena tunda kui teistel uuritud slaavi etnilistel gruppidel. Siin on ilmselt olulised nii ajaloolised kui ka geopoliitilised tegurid, aga ka mitmed suurrahvuse esindajatele omased psühholoogilised ja kultuurilised jooned. Lisada tuleb tõsiasi, et Eestis on venelaste kohanemine toimunud kitsas sfääris, eelkõige olmetasandil. Nad on harjunud oma elukoha, töö ja tutvusringiga. Samuti on venelased kohanevad just linnaeluga. Eesti suuremate linnade keskkond on seni vähe erinenud näiteks Peterburi uusrajoonide omast. Valdavalt venekeelsete massiteabevahendite kaudu on jätkuvalt kättesaadav omakeelne kõrg- ja massikultuur. Seega valitseb suurel määral arusaam: selleks et end Eestis ühiskonna täieõigusliku liikmena tunda, piisab kohanemisest oludega igapäevases linnaelus ja töösfääris.

Eestis kogutud sotsioloogilist andmebaasi üldistades võib öelda, et Eesti iseisvus ja Nõukogude Liidu lagunemine on kaasa toonud olulisi muutusi Eesti venelaste hoiakutes. Eriti nähtav on positiivne hoiak eesti keele õppimise vajaduse suhtes – ligi 90% venelasi on selles veendunud. Samal ajal ei ole muutused hoiakutes kaasa toonud suuri muutusi käitumise tasandil. Mitmete uurimuste tulemused näitavad, et venelaste tegelik eesti keele oskus ei ole siiski viimaste aastate jooksul olulisel määral paranenud. Eesti keele mõju kasvule on olnud takistuseks teatava grupi inimeste lootus taastada Nõukogude Liit tema endistes piirides. Näiteks 1994. aasta detsembriuringu tulemuste põhjal oli Eestis neid nn. nostalgiainimesi ligi neljandik kõigist küsitletud venelastest.²⁷ Barjäär, mis on tekkinud kas ajaloolise mälu, suurvene kultuuri või laiemalt tsivilisatsioonilisel alusel ning mis nagu tõmbaks tagasi endise impeeriumi poole, on siiani oluliseks integratsiooni pidurdavaks teguriks.

Uuringute alusel (korraldatud artikli autorite poolt 1993 ja 1995 Piter Weirichi identiteedi struktuuri analüüsile rajatud metoodika põhjal) on võimalik väita, et Eestis on kujunenud alged venelaste uue identiteedi tekkimiseks. Sotsiaalpsühholoogilised küsitlused on tõestanud, et on toimunud märgatavad muutused venelaste identiteedis – nad on muutunud oluliselt Eesti-kesksemaks. Eesti venelased vastandavad selgelt oma hoiakud ja arvamused Venemaa venelaste omadele ning püüavad samal ajal olla lähedased eestlaste arvamusele. Eristades end kui etnilist gruppi Venemaal elavatest venelastest, tõmmatakse teatav piir kahe rühma – Venemaa venelaste ja Eesti venelaste vahele. Seega ei samasta Eesti venelased end üldjuhul enam nende venelastega, kelle hulgas nad on pärit, vaid nad on tänaseks Eestis kujunenud eraldi grupiks, keda eristab selge "minapilt". Seda uurimuslikku fakti ei saa siiski absolutiseerida, sest paljudes Eesti tuleviku puudutavates küsimustes on venelastel eri arvamus.

Probleemi võib näha ka nii: venelased püüavad küll sarnaneda oma hoiakutelt ja hinnangutelt eestlastega, samal ajal ei teata ega tunnetata täpselt (keelearjäär ja informatsioonipuudus), milline eesti ühiskond n.-õ. seestpoolt on, millised on eestlaste tegelikud hoiakud ja arvamused. Nagu ka eespool märgitud, saab rääkida suurele osale Eesti venelastele omasest ebamäärasest identiteedist. Etnilises enesemääratluses tunnistatakse end kas Eesti või Balti venelaseks (1988.–1989. aasta "laulva revolutsiooni" ajal nimetati end eelkõige eestimaalasteks), kuid riiklik samasustunne on paljudel selgesti tunnetamata. Otsust Eesti kodakondsusse astumise kohta on väga raske teha. Ühelt poolt ei ole lihtne olude sunnil katkestada perekondlikke sidemeid emamaaga. Teiselt poolt, kuigi tuntakse suuremat vajadust adaptatsiooniks ning integratsiooniks asukohamaaga, ei ole see kultuurilise kohanemise keerukuse pärast kergesti teostatav. Asetades aga sotsioloogilised faktid loogilisse ritta, viitab see spontaanne protsess pigem venelaste leppimisele ebamäärase olukorraga.

²⁶ Kirch, M., Kirch, A. Ethnic relations: Estonians and non-Estonians. – Nationalities Papers, 1995, 23, 1, 45.

²⁷ Kirch, A., Kirch, M. Ida-Virumaa eestlaste ja venelaste kollisioonidest (Eesti venelaste integratsiooniprotsesside taustal). – Rmt.: Etnilistest vähemustest Eestis. Mustvee; Jõgeva, 1996 (trükis).

3.2. Vene poliitikute vastuolulised taotlused

Eesti venekeelses pressis on viimastel aastatel (1992–1995) vaadeldava teema kohta avaldatud palju ja üsnagi vastuolulisi materjale. Artikli maht ei luba nende analüüsil pikemalt peatuda. Viitame mõnele viimase kahe aasta materjalidele üldistatult, uurides Eesti venekeelse massimeedia ja poliitikute stereotüüpe. Levinumad teemad on järgmised:

1) "Eesti integratsioon teise riigikeele, s.o. vene keele baasil". Rääkides integratsioonist vene keele baasil nõutakse tegelikult vastupidist – õigust jääda keelebarjääri kaudu edasi isoleeritud Vene riigi, aga ka selle propaganda mõjusfääri ja seega eraldatuste ülejäänud Eesti ühiskonnast.

2) "Venelaste integreerumine – see on eestlaste endi mure". Kuna Eesti tahab kiiresti Euroopaga liituda, on eelkõige eestlased ise eluliselt huvitatud ühtsest ja vastuoludeta ühiskonnast, sest lahendamata probleeme ja teravaid vastuolusid ühinenud Euroopa ei vaja. Seega on adaptatsioon ja integratsioon vene poliitikute arvates tihti midagi niisugust, mille peab tagama ainult eesti ühiskond, veelgi enam, seda tuleb sellisena lausa nõuda.

3) "Ainult venekeelne kool tagab vene rahvastiku säilimise Eestis". See on hirm sundassimilatsiooni ees, mida püüavad külvata teatud poliitilised jõud väljastpoolt Eestit. Kuigi räägitakse ohtudest, mis kaasnevad eestikeelsele haridussüsteemile üleminekuga, ei vaidlusta venelased selle protsessi sisu – eesti keel on tingimata tarvilik oskus. Sellepärast on Eestis alanud juba stiihiline liikumine: paljud venelased püüavad panna oma lapsi eestikeelsetesse lasteaedadesse ja edaspidi eesti koolide algklassidesse. Keelelise integratsiooni probleemid soovitakse lahendada isegi kiiremini, kui riik seda suudab garanteerida. Kahjuks on sellise venelastest lastevanemate poolse pressingu puhul tihti tegemist pedagoogiliselt väära käitumisviisiga, sest kannatavad eelkõige eesti lapsed.

4) "Ainult proportsionaalne finantseerimine loob venelastele eestlastega võrdsed tingimused". Proportsionaalse finantseerimise idee tuum on järgmine: Eesti kultuurile eraldatakse raha vastavalt eestlaste osakaalule, Eestis olevale vene kultuurile (ka venekeelsele haridusele) vastavalt venelaste osakaalule ühiskonnas. Viimati nimetatud probleem on seotud venelaste hulgas leviva vildaka arusaamaga (just nimelt seda toetatakse Moskvas). Samasuunalised on ka teooriad venelaste enklaavi loomisest Eestis ja Lätis.²⁸ Kui toetatakse proportsionaalsuse ideed, toetatakse tegelikult venelaste eraldatust eesti ühiskonnast. Seda mõtet on toonitanud R. Ruutsoo: "Eesti Vabariik ei loo riikliku poliitikaga Eestis rahvuste eristumise institutsiooni."²⁹

Kui toetatakse venelaste integratsiooni põhimõtet, siis on loomulik, et Eestis läheb eestikeelse hariduse, teaduse, teatri ja muu seesuguse toetamiseks kõigi maksumaksjate raha, olenemata nende rahvuslikust kuuluvusest, sest ka muulastest maksumaksja elab ja töötab selles kultuuris. Aga selleks, et Eestis säilitada omakeelset kultuurikeskkonda, peavad rahvusvähemused tegema omapoolseid lisajõupingutusi. See pole nii mitte üksnes Eestis. Neile venelastele, kes Eesti elust aktiivselt osa on võtnud, on saanud selgeks tõsiasi, et eestlaste tuumikühiskonnaga pole Eestis elavad venelased liitunud ja venelaste kultuurikillul puudub tegelik vereringlus Eesti ühiskonnaga. Siinkohal saab tõdeda, et Nikolai Solovei poolt juba aastaid juhitud Slaavi Haridus- ja Heategevusseltside Liit on algatanud Eestis vene kultuurautonoomia loomise.³⁰

²⁸ Jeltsini lähikond peab võimalikuks luua Vene enklaav Eestis ja Lätis. – Sõnumileht, 1996, 15. märts.

²⁹ R. Ruutsoo poolt eravestluses väljaõeldud põhimõtteline seisukoht.

³⁰ Соловей Н. Культурная автономия и русская культура в Эстонии. – МЭ-Русский телеграф, 1996, 3 фев.

4. KODAKONDSUS JA INTEGRATSIOON

Alates kodakondsusvaliku tekkimisest (1991) on suur osa Eesti venelasi soovinud saada Eesti kodanikuks. Kas lihtsustatud kodakondsuse andmise kord aitaks kiirendada integratsiooni – see on küsimus, mille ümber on poliitilised liikumised ja erakonnad väielnud Eesti taasiseseisvumisest saadik. Mõned venelaskonna liidrid Eestis on aastaid pidanud Eesti kodakondsuse automaatset andmist kõigile Eestis elavatele inimestele integratsiooni vältimatuks eelduseks. Poliitiliste argumentidega saab seda põhjendada, kuid sotsioloogiliste uurimuste taustal on seda raske argumenteerida. Eesti kodakondsuse tingimusteta andmine kõigile immigrantidele ei muuda neid inimesi automaatselt igakülgset integreerunud ja lojaalseteks kodanikeks. Uurimuslikud faktid tõestavad, et olmelisest adaptatsioonist ei piisa, et muulased oleksid valmis ühiskonda lülituma tegelikult aktiivsete liikmetena. Kõige enam suudab ühendada eesti keele oskamine. Muulane, kes valdab eesti keelt, saab võimaluse tajuda seestpoolt, s.t. eestlase silmade läbi siirdeühiskonna valusaid probleeme.

Kui suur on Eesti kodakondsuse saanud venelaste arv? Täpseid andmeid pole Kodakondsus- ja Migratsiooniamet avaldanud, sest puudub vastav andmebaas. Seejuures on tegemist strateegilise andmebaasiga, mille puudumine takistab ülevaate saamist Eesti kodakondsuse alastest protsessidest. Suur hulk täna Eestis elavatest venelastest on taastanud Eesti Vabariigi kodakondsuse restitutsiooni kaudu, sest nende vanemad ja vanavanemad olid 1940. aastal Eesti Vabariigi kodanikud. Naturalisatsiooni korras kodakondsuse saanud mitte-estlasi pole palju. Jaanuarist 1992 kuni 1995. aasta lõpuni said Eesti Vabariigi kodanikuks kokku ainult 44 000 muulast, s.o. pisut enam kui 10% kõigist täiskasvanud mitte-estli elanikest. Seejuures on eesti keele eksami sooritamise, s.o. üldistel alustel kodakondsuse saanud nimetatud inimestest iga teine. Lisaks on küllaltki palju muulasi (enam kui 18 000 inimest) aastatel 1992–1993 Eesti kodanikuks saanud Eesti Komitee toetajakaardi alusel. Nimetatud kolme gruppi kuuluvate inimeste hulk on ligikaudu 150 000 muulast, sealhulgas 100 000 venelast.³¹ Seda kinnitavad mitmed uuringud. Detsembris 1994 ning suvel ja sügisel 1995 tehtud küsitluste tulemuste järgi on juba kolmandik venelastest Eesti Vabariigi kodanikud (tab. 1). Tekib küsimus, millest nii suur erinevus ametliku statistika ja sotsioloogiliste uuringute faktide vahel?

Venemaa kodanike üldarvu (ja ka nende osakaalu) täpsem kindlakstegemine on raske ülesanne. Näiteks oli Tallinna Vene saatkonna ametliku statistika järgi 1995. aasta lõpuks Eestis antud Vene Föderatsiooni kodakondsus umbes 82 000 inimesele, kelle täpset nimekirja Eesti siiani pole saanud. Loendatakse Vene Föderatsiooni kodakondsusesse registreeritud inimesi, aga samas ei arvata nende hulgast maha neid, kes seejärel on Eestist alatiseks lahkunud. Võib arvata, et enamikul Eestist alatisealt lahkunud inimestel on olnud Vene Föderatsiooni kodakondsus. Nii pole momendil täpselt teada, kui suur arv võõrkodanikke tegelikult Eestis elab. Veelgi raskem on öelda, kui paljudel inimestel on topeltkodakondsus.

Võib teha olulise järelduse: naturalisatsioon ja selle kaudu Eesti kodanikuks saamine ei ole seni kujunenud integratsiooni oluliselt mõjutavaks teguriks. Tundub, et Eestis suhtutakse kodakondsuse saamise nagu formaalsesse protseduuri, mis seisneb eelkõige dokumentide vormistamises ja mis pole kuigivõrd seotud ühiskonda sulandumisega. Vaadates Vene kodakondsuse saanute suhteliselt suurt arvu ning samal ajal venelaste soovi Eesti kodanikuks saada, tuleb teha järeldus, et kodakondsus ei ole siiani olnud niivõrd poliitiline otsus, kuivõrd otsus oma elukondlikke probleeme kergemini lahendada. Praegu omab kodakondsuse taotlemise sisulise otsuse tegemisel hoopis rohkem kaalu protseduuri lihtsus või keerukus. Seega tähtsustatakse neid võimalusi, mida annab ühe või teise riigi

³¹ Eesti Välisministeeriumi andmed (Sõnumileht, 1996, 15. märts).

kodakondsus või hoopiski mõlema riigi nii Eesti kui ka Vene kodakondsus, s.o. topeltkodakondsus inimeste igapäevaelu korraldamiseks (näiteks viisa saamiseks ja selle kaudu Venemaal asuvate sugulastega suhtlemiseks või ärikontaktide loomiseks). Tundub, et välismaalase passi funktsiooniks saabki reisivabaduse tagamine. Samas harjutab ja distsiplineerib välismaalase pass muulasi välismaalase juriidilise, aga ka sotsiaalse staatusega Eesti Vabariigis. Siit edasi on normaalne olukord, et enamik neist välismaalastest tahab saada Eesti kodanikuks.

Tabel 1

Eesti ja Vene kodakondsuse saanud venelaste hulk sotsioloogiliste küsitluste alusel %

Aeg	Koht	Eesti Vabariigi kodanik	Venemaa kodanik
aprill 1992	Eesti	2	–
veebruar 1993	Eesti	16	10
september 1993	Eesti*	17	8
detsember 1994	Eesti	35	9
mai 1995	Tallinn, Narva, Tartu, Võru	40	9
juuni 1995	Tallinn**	35	12

* Rose, R., Maley, W. Nationalities in the Baltic States. A Survey Study. Glasgow, 1994, 62; Rose, R. New Baltics Barometer II. Glasgow, 1995, 53.

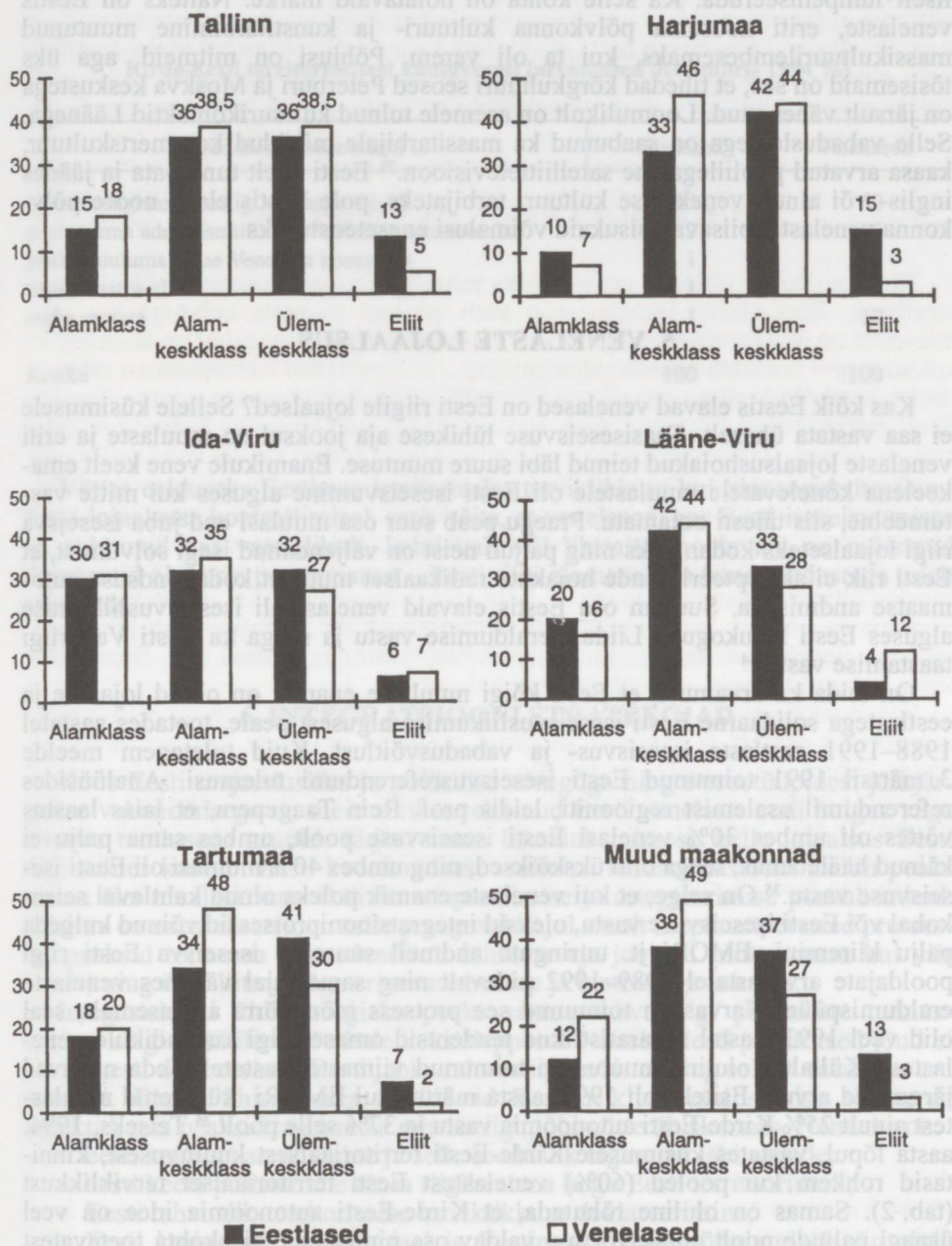
** Kirde-Eesti linnaelanike suhtumine Eesti reformidesse ja sotsiaal-poliitikasse. 1993., 1994. ja 1995. aasta võrdlev analüüs. Tartu Ülikooli Turu-uurimusrühm, Avatud Eesti Fond, Tallinn, november 1995, 39.

4.1. Kas Eesti sotsiaalne stratifikatsioon toetab integratsiooni?

Vabatahtliku assimileerumiseta toimuva integratsiooni tasemest võib hakata oluliselt sõltuma ühiskonna sotsiaalne struktuur. Oleme arvamisel, et kui venelased ei suuda üle võtta Eestis domineerivat väärtussüsteemi ja mentaliteeti (lisaks ka puuduliku eesti keele oskuse tõttu), võib juhtuda, et nad jäävad hõivatuks eelkõige vähe kvalifitseeritud ja suhteliselt madalalt tasustatud tööga. Täna-seks on see protsess alanud, nagu näitab 1994. aasta detsembri uuringu alusel koostatud venelaste ja eestlaste sotsiaalse stratifikatsiooni jaotus Eesti regioonide lõikes. Joonisel 2 esitatud Eesti ühiskonna jaotumine eliidi, keskklassi ja alamklassi tasandil annab selge signaali turumajanduslikust struktuurimuutusest.³²

Kui Eestis tervikuna alamklassi ja eliidi jaotus on enam-vähem tasakaalus, siis Ida-Virumaal, Tartumaal ning Kesk- ja Lõuna-Eesti venelaste hulgas on tasakaal selgelt paigast ära (eliidi ja alamklassi osakaalu vahe on mõõdetav 18 ja enama protsendipalliga). Venelaste varanduslik kindlustatus on nihkunud vaesuse joonele

³² Eesti sotsiaalse stratifikatsiooni jaotuse kirjeldamisel on kasutatud Chicago Ülikooli professori David D. Laitini indeksi arvutamise meetodit, mida on kirjeldatud töös: Kirch, A. Social stratification of the society – the basis of civil society in Estonia. – Rmt.: Geistlinger, M., Kirch, A. (toim.). Estonia – A New Framework for the Estonian Majority and the Russian Minority. Braumüller Verlag, Wien, 1995, 63–66, 159.

Joon. 2. Eestlaste ja venelaste sotsiaalne stratifikatsioon Eestis detsembris 1994 (%).

ja ilmselt valitseb oht selle tendentsi edasiseks süvenemiseks. Kas põhjused on sotsiaalsed või on ka eesti keele kui riigikeele oskuse või mõne muu seesuguse subjektiivse teguriga seotud, sellele ei saa tehtud uuringute põhjal täpselt vastata. On aga selge, et erinevatesse sotsiaalsetesse gruppidesse kuulumine keeleoskuse (ja siit edasi ka rahvustunnuse) alusel võib viia juba tegelike etniliste pingete ja konfliktide tekkimisele. Umbkeelsena on Eesti venelastel suurem oht kultuuri-

liselt lumpeniseeruda. Ka selle kohta on hoiatavaid märke. Näiteks on Eestis venelaste, eriti noorema põlvkonna kultuuri- ja kunstitarbimine muutunud massikultuurilembesemaks, kui ta oli varem. Põhjusi on mitmeid, aga üks tõsisemaid on see, et tihedad kõrgkultuuri seosed Peterburi ja Moskva keskustega on järsult vähenenud. Loomulikult on asemele tulnud kultuurikontaktid Läänega. Selle vaboduslainega on saabunud ka massitarbijale mõeldud kommertskultuur, kaasa arvatud poolillegaalne satelliittelevisioon.³³ Eesti keelt tundmata ja jäädes inglisi- või ainult venekeelse kultuuri tarbijateks, pole Eestis elava noore põlvkonna venelastel piisavalt sisukaid võimalusi eneseteostuseks.

5. VENELASTE LOJAALSUS

Kas kõik Eestis elavad venelased on Eesti riigile lojaalsed? Sellele küsimusele ei saa vastata üheselt. Taasiseseisvuse lühikese aja jooksul on muulaste ja eriti venelaste lojaalsushoiakud teinud läbi suure muutuse. Enamikule vene keelt emakeelena kõnelevatele muulastele oli Eesti iseseisvumine alguses kui mitte vastumeelne, siis täiesti ootamatu. Praegu peab suur osa muulasi end juba iseseisva riigi lojaalseteks kodanikeks ning paljud neist on väljendanud isegi solvumist, et Eesti riik ei aktsepteeri nende hoiakute radikaalset muutust kodakondsuse automaatse andmisega. Suurem osa Eestis elavaid venelasi oli iseseisvusliikumise alguses Eesti Nõukogude Liidust eraldumise vastu ja seega ka Eesti Vabariigi taastamise vastu.³⁴

On leida ka arvamusi, et Eesti kõigi muulaste enamik on olnud lojaalne ja eestlastega solidaarne Eesti iseseisvusliikumise algusest peale, toetades aastatel 1988–1991 eestlaste iseseisvus- ja vabadusvõitlust. Kuid tuletagem meelde 3. märtsil 1991 toimunud Eesti iseseisvusreferendumi tulemusi. Analüüsides referendumil osalemist regiooniti, leidis prof. Rein Taagepera, et laias laastus võttes oli umbes 30% venelasi Eesti iseseisvuse poolt, umbes sama palju ei käinud hääletamas, seega olid ükskõiksed, ning umbes 40% muulasi oli Eesti iseseisvuse vastu.³⁵ On selge, et kui venelaste enamik poleks olnud kahtleval seisukohal või Eesti iseseisvuse vastu, oleksid integratsiooniprotsessid võinud kulgeda palju kiiremini. EMORi jt. uuringute andmeil suurenes iseseisva Eesti riigi pooldajate arv aastatel 1989–1992 pidevalt ning samal ajal vähenes venelaste eraldumispuue. Narvas on toimunud see protsess mõnevõrra aeglasemalt, seal olid veel 1993. aastal separatistlikud tendentsid omased ligi kuuendikule venelastest. Küllaliski oluline muutus on toimunud viimastel aastatel. Seda näitavad järgmised arvud. Esiteks oli 1991. aasta märtsikuul EMORi küsitatud muulastest ainult 25% Kirde-Eesti autonoomia vastu ja 37% selle poolt.³⁶ Teiseks, 1994. aasta lõpul, vastates küsimusele Kirde-Eesti territoriaalsest kuuluvusest, kinnitasid rohkem kui pooled (60%) venelastest Eesti territoriaalset terviklikkust (tab. 2). Samas on oluline rõhutada, et Kirde-Eesti autonoomia idee on veel üsnagi paljude poolt omaks võetav: valdav osa nimetatud seisukohta toetavatest venelastest ja ka eestlastest peab silmas üksnes administratiivset autonoomiat Eesti piires. Ainult mõni üksik venelane ja ka eestlane unistab Kirde-Eesti kuulumisest Venemaa koosseisu. Tähelepanuvääriv osa venelastest ei osanud sellele küsimusele vastata.

³³ Järve, M. Vaba aeg. – Rmt.: Narusk, A. (toim.). Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad aastad Eestis: töö, kodu ja vaba aeg. Tallinn, 1995, 54–62 ja lisatabelid lk. 79–119.

³⁴ Kivirähk, J. From the singing revolution to the referendum of independence. – EMOR-Reports, 1991, 1, 1 (Jul.-Sept.), 12–13.

³⁵ Taagepera, R. Estonia. Return to Independence. Westview Press, Boulder, 1993, 194.

³⁶ Vihalemm, T. Who supported Russian opposition? – EMOR-Reports, 1992, 2, 1 (Jan.–March), 12.

Kirde-Eesti territoriaalsest kuuluvusest (arvamused detsembris 1994 %)

Kirde-Eesti territoorium ...	Eestlased	Venelased
on samasugune vabariigi osa nagu teised	95	60
peab saama administratiiv-territoriaalse autonoomia	2	16
peaks kuuluma üldse Venemaa koosseisu	1	3
teised vastused	1	4
raske vastata	1	17
Kokku	100	100

Võttes eelduseks Eestimaa territoriaalse terviklikkuse kui hinnangukriteeriumi Eesti-lojaalsuse kontrollimisel, saab väita, et venelased, kes Eesti iseseisvumisse on suhtunud kas vaenulikult, kahtlevalt või lihtsalt äraootavalt, on mõistnud kujunenud olukorra paratamatust – Eesti riigi olemasolu ja tema seadustega tuleb arvestada.

6. INTEGRATSIOONI STRATEEGIAD

Koos Eesti majandusliku ja poliitilise arenguga ning stereotüüpidest järkjärgulise vabanemisega on meie arvates tekkinud Eesti venelaste endi hulgas väga erineva taotlusega grupid. Järjest enam lisandub inimesi, kelle lojaalsus Eesti riigi suhtes kasvab. Eesti kodakondsuse andmine naturalisatsiooni kaudu peaks olema üks muulaskonna aktiivse adapteerimise ja integreerimise peavahendeid. Küsitav on naturalisatsioon selle praegusel kujul ainult seepärast, et need protsessid peaksid toimuma pretsedenditult lühikese aja jooksul (mitte enam kui viis aastat) ning ühte liitma väga erinevate huvide ja taotlustega inimesi.

Integratsiooni üldstrateegiaks peaks saama rahvusriigi põhimõtte tunnustamine kõigi poliitiliste jõudude kokkuleppena. Näiteks Eesti poliitilised jõud ei ole selgesti defineerinud Eesti jaoks rahvusriigi mõistet ning sellest saadakse aru mitmeti. Eesti Põhiseaduses sisalduvad Eesti riikluse etnilist sisu tõestavad aspektid, mis peaksid tagama ka rahvusriigi põhimõtte ühiskonnas. Nendeks on:

- eesti kultuuri arendamine ja selle seaduslik tagamine läbi aegade;
- eesti keele põlistamine ainsa riigikeelena kogu Eesti territooriumil;
- Eesti rahvuslik-territoriaalse terviklikkuse deklareerimine;
- Eesti kodakondsuse saamisel ja Eestimaale tagasipöördumisel päritolule erilise kaalu andmine, s.o. etnilise eestlase eelistamine,
- kohaliku omavalitsuse asjaajamise keelena eesti keele sätestamine.³⁷

Vene poliitikud rõhutavad venekeelse elanikkonna suurt osakaalu Eestis. Nii-sugusel puhul ei saavat üldse rääkida rahvusriigist ja kui seda siiski tehakse, siis tähendab see nostalgiat ning orientatsiooni poole sajandi taguste aegade suunas.

Arvame, et Eesti rahvusriigi peamine eesmärk on eestlaste etnilise identiteedi riiklik garanteerimine. See on ka eestlaste ainuke privileeg Eestis elavate rahvusvähemuste ees. Eesti rahvusriigi põhimõtte peaks toimima ka sellisel Eesti terri-

³⁷Ruutsoo, R. Kodanikud ja mittekodanikud Eesti Vabariigis, 8.

tooriumil (näiteks Narvas), kus eestlased ise on jäänud rahvusvähemuseks. Kogu küsimus ei taandu muidugi ainult eesti keele kui riigikeele tegelikule staatusele. Aga üks olulisi kriteeriume on ta siiski, sest kahe riigikeele puhul oleks eestlaste enda etniline identiteet selgesti ohtu seatud. Seetõttu on mõistetav, miks kõik Eesti-kesksed poliitilised jõud on toetanud ühe riigikeele seadustamise ideed.

7. KAS KOKKULEPE ON VÕIMALIK?

Täna on Eestis tähtsaks probleemiks rahvuspoliitiline konsensus ühiskonnas tervikuna. Eesti-sisene integratsioon saab edukalt toimuda eelkõige siis, kui inimestel on ühised väärtused ja ühised eesmärgid. Praegusel juhul on ühendajaks kokkulangev arusaam tulevikuühiskonnast, s.o. Eestist kui euroopalikuist rahvusriigist, kus kõigil mitte-eesti rahvusgruppidel on rahvusvähemuse staatus. Terviklikult integreeritud ühiskond saab Eestis tekkida eelkõige ühe kultuuri – eesti kultuuri alusel. Rahvusvähemused võivad aga leida endale kindla koha selles kultuurikontekstis osates eesti keelt. Ja kuigi eesti kultuur ka ise selle protsessi käigus muutub, on muulaste eesti keele keskkonda lülitumine kogu ühiskonna integratsiooni eeldus. Oleme veendunud, et siinkohal võiksime Eestis kasutada rahvusriigi mõistet kultuurifiltri tähenduses. Eestis riiklikult toetatav kultuur ja haridus filtreerib maailmas toimuva. Läbi eesti kultuurilise filtri osaletakse ühises Euroopa ja samuti maailmakultuuri protsessis. Filtri kahepoolsest läbilaskevõimest oleneb eesti rahvusliku järjepidevuse kestmine. Samal ajal, filtreerides teiste kultuuride mõju, muutub ka eesti kultuur.

Integratsioon ei saa toimuda ainult muulastepoolselt. See protsess eeldab eestlastepoolset osalust ja eestlaste soodsaid hoiakuid muulaste Eestisse integreerimise suhtes. Juba 1993. aastal üle-eestilisel küsitlusel saadud andmetel on eestlastele omased soodsad hoiakud – 85% kõigist küsitletud eestlastest on nõus muulastele eesti kultuuri, keele ja Eesti ajaloo õpetamise kui ühe võimaliku strateegiaga (tab. 3). Samas on iga teine eestlane arvamusel, et muulaste probleemid on niisama hästi ka muulaste endi mure, kuna eestlastel on raskusi niigi küllalt.

Tabel 3

Eestlaste valmisolekust integreerida muulasi (1993. aasta küsitluse põhjal %)

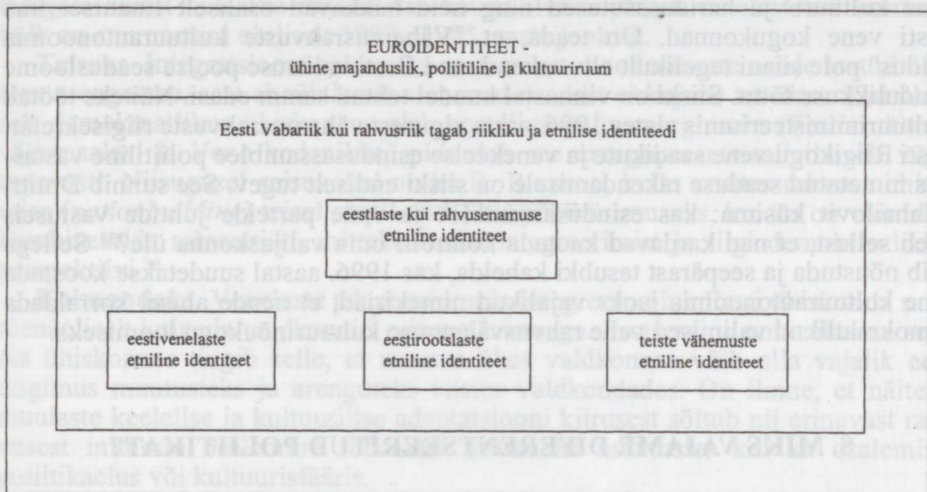
Arvamus	Täiesti nõus	Osaliselt nõus	Pigem ei ole nõus	Ei ole üldse nõus	Ei oska öelda	Kokku
Muulaste probleemid on nende mure, meil on lahendamata probleeme niigi küllalt	16	32	34	9	9	100
Nende kiiremaks kohanemiseks tuleks siinsetele muulastele õpetada eesti keelt, kultuuri ja Eesti ajalugu	51	34	6	4	5	100

Kui eelnimetatud hoiakutele lisada veel fakt, et 62% samas küsitluses vastanud eestlasi leidis, et Eestis elab liiga palju muulasi ja seda olukorda oleks soovitatav mingil moel muuta, siis selgub, et eestlastel ei ole integratsiooni suhtes ka piisavat otsustavust ega poliitilist tahet. Eestlased eeldavad rahvusvähemuste endi suuremat aktiivsust.

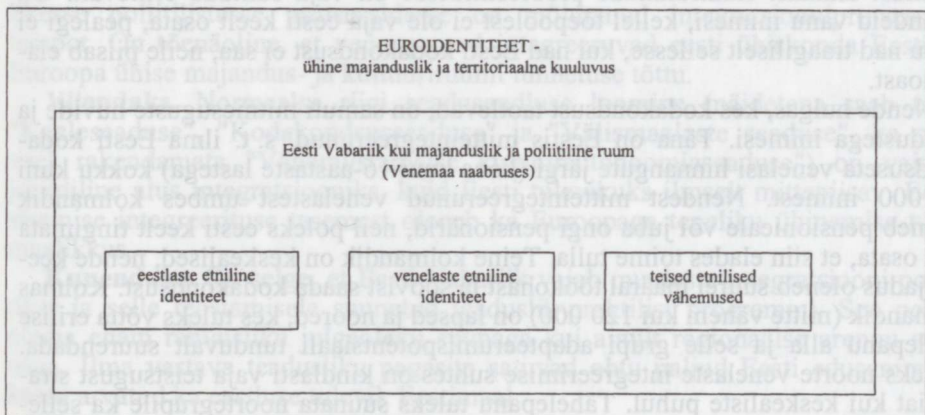

Ühiskondliku kokkuleppe tarvis oleks Eestis üksikisikute hoiakute tasandil kõik vajalik olemas, kuid takistuseks võib saada erinevus üldises kontseptuaalses suhtumises (esitatud mudelitena joonisel 3). Eestlaste poolt heakskiidetud kontseptsiooni alusel on eestlastele tagatud Eesti Vabariigi kui tervikliku süsteemiga nii riiklik (natsiooni) kui ka etniline (kultuuriline) identiteet. Venelastele ja teistele etnilistele vähemustele on selles kontseptsioonis võimaldatud nn. kokkukirjutatud identiteet, s.o. eestivenelane, eestirootslane jne. Venelaste poolt aktsepteeritava kontseptsiooni järgi nähakse eestlasi ja venelasi võrdsete etniliste gruppidena, kes samadel alustel tegutsevad Eesti Vabariigi majanduspoliitilises ruumis.

EESTLASTE POOLT AKTSEPTEERITUD INTEGRATSIOONIMODEL ON RAHVUSRIIGI KONTSEPTSIOON

VENELASTE POOLT AKTSEPTEERITAV INTEGRATSIOONIMODEL ON VÕRDSETE VÕIMALUSTE KONTSEPTSIOON

Joon. 3. Eestlaste ja venelaste integratsioonimodeli erinevus.

Põhiline kontseptuaalne erinevus kahe elanikegrupi – eestlaste ja venelaste vahel on selles, et rahvusriigina tagatakse eestlastele kui rahvusele mõnevõrra suurem riiklik garantii. Kõiki teisi etnilisi grappe käsitletakse võrdsetena, neile on antud küll piiratud grupiõigused vähemusrahvuste kultuurautonoomia alusel, kuid nad ei ole grupiõiguste poolest siiski põhirahvusega samal positsioonil. Seega on Eesti riigi kodanikena kõigi inimeste individuaalsed õigused võrdsed, olenemata etnilisest kuuluvusest. Kultuurilise identiteedi seisukohast lähtudes on eestlastel oma kodumaal elades eelis – nende kultuur on tagatud omakeelse haridussüsteemi, kultuurielu ja teiste vahendite abil.

Eesti seadus kultuurautonoomia kohta ei saa lahendada kõiki rahvusvähemuste probleeme. Arvame, et eelkõige peaksid neid lahendama rahvusvähemused ise. Eesti riik toetab jõudumööda kõiki rahvusvähemusi nende kultuuri oma näo säilitamisel ja selleks on üks paremaid võimalusi vähemuste omakeelsete koolide või klasside avamine. Siin tekibki kõige tõsisem lähknevus – kas venekeelsed riiklikud koolid on ainult Eesti riigi koolid või saavad neist ka vene kultuuri- ja haridusametused ning neid hakkavad osaliselt finantseerima Eesti vene kogukonnad. On teada, et "Vähemusrahvuste kultuurautonoomia seadus" pole siiani tegelikult ellu rakendunud Eesti valitsuse poole seadusloome puudulikkuse tõttu. Siiski on viimastel kuudel tehtud samm edasi. Näiteks töötab Kultuuriministeeriumis alates 1996. aasta algusest vähemusrahvuste riigisekretär. Eesti Riigikogu vene saadikute ja venekeelse esindusassamblee poliitiline vastasseis nimetatud seaduse rakendamisele on siiski endiselt tugev. See sunnib Dmitri Mihhailovit küsima: kas esindusassamblee ja vene parteide juhtide vastuseis tuleb sellest, et nad kardavad kaotada kontrolli oma valijaskonna üle?³⁸ Sellega võib nõustuda ja seepärast tasubki kahelda, kas 1996. aastal suudetakse koostada vene kultuurautonoomia jaoks vajalikud nimekirjad, et nende alusel korraldada demokraatlikud valimised vene rahvusvähemuse kultuurinõukogu loomiseks.

8. MIKS VAJAME DIFERENTSEERITUD POLIITIKAT?

Eesti uue iseseisvuse nelja ja poole aasta peamisi tulemusi on see, et valdav enamik muulasi on muutunud Eesti riigile lojaalseteks elanikeks. Eesti muulaste grupid on väga mitmesuguse päritolu ja huvidega, nii saavad ka integratsiooniprotsessid olla mitmekihilised ja läbipõimunud. Eesti Vabariigis ei saa olla sellist integratsioonipoliitikat, mis kõiki inimesi võrdsel määral haaraks ja ühesuguseid tulemusi annaks. Inimrühmade probleemidesse on vaja suhtuda erinevalt. On tuhandeid vanu inimesi, kellel tõepoolest ei ole vaja eesti keelt osata, pealegi ei suutu nad traagiliselt sellesse, kui nad Eesti kodakondsust ei saa, neile piisab elamisloast.

Nende hulgas, kes kodakondsust taotlevad, on samuti mitmesuguste huvide ja vajadustega inimesi. Täna on Eestis mitteintegreerunud, s. t. ilma Eesti kodakondsuseta venelasi hinnangute järgi (koos kuni 16-aastaste lastega) kokku kuni 350 000 inimest. Nendest mitteintegreerunud venelastest umbes kolmandik läheneb pensionieale või juba ongi pensionärid, neil poleks eesti keelt tingimata vaja osata, et siin elades toime tulla. Teine kolmandik on keskealised, nende keelevajadus oleneb suurel määral töökohast ja soovist saada kodakondsust. Kolmas kolmandik (mitte vähem kui 120 000) on lapsed ja noored, kes tuleks võtta erilise tähelepanu alla ja selle grupi adapteerumispotentsiaali tunduvalt suurendada. Näiteks noorte venelaste integreerimise suhtes on kindlasti vaja teistsugust strateegiat kui keskealiste puhul. Tähelepanu tuleks suunata noortegrupile ka sellepärast, et eelkõige nende hulgas on väga levinud ükskõiksus paljude ühiskonnaelu

³⁸ Mihhailov, D. Vene küsimus ja Eesti rahvusriik, 177.

sfääride suhtes. Niisugust hoiakut tõlgendatakse kui tolerantsust, kuid tihti väljendab see tegelikult apaatsust ja osavõtmatust Eesti ühiskonna probleemide suhtes. Mitte-eesti noorte puhul on rahvuslik-riiklikust identiteedist kiiremini arenenud euroidentiteet (vt. joon. 3), mis väljendub ühise majandusliku, poliitilise ja kultuuriruumi tunnetuses mitte Eesti riigi tasandil, vaid Euroopa ja Põhjamaade tasandil.

9. LÖPPJÄRELDUSED

Esiteks. Praegu veel domineeriva identiteedikriisi olukorras – ainult kolmandikul venelastest on Eesti kodakondsus – ei tunne venelased veel tugevat seost Eestiga, kuid ei tunne end ka enam Venemaa venelastena. Eesti-keskse samasustunde tekkimine venelaste hulgas on alles algusjärgus ja esialgu on seda märgata ainult hoiakute muutumise kaudu. Heatahtlikult meelestatud inimeste hulk on suurenenud oluliselt 1992.–1995. aasta jooksul.

Teiseks. Integratsiooni eelduseks on tervikut moodustavate osade teatud ühtlane arengutase, sest ebaühtlaselt arenenud osadest ei kujune tervikut. Kui üldiselt demokraatlikus ühiskonnas elab aga liiga palju marginaale (Eestis näiteks välismaalasi ja Vene kodanikke) pidurdab see arengupotentsiaali ilmselt väga tugevasti. Niisugusel seisukohal on ka R. Ruutsoo, kelle arvates rahvuse ehitamise (*nationbuilding*) teisel etapil on Eestis põhiküsimuseks, kuidas on võimalik kombineerida rahvusriiki, mittekodanike integreerimist ja riigi demokraatlikku perspektiivi.³⁹

Kolmandaks. Venelaste adaptatsioon ja integreerumine Eesti ühiskonda saab tõenäoliselt kulgeda valdkonniti erineva kiirusega. Protsesside omavaheline seotus ühiskonnas tingib selle, et muutus ühes valdkonnas võib olla vajalik eeltingimus muutusteks ja arenguteks teistes valdkondades. On ilmne, et näiteks muulaste keelilise ja kultuurilise adaptatsiooni kiirusest sõltub nii erinevast rahvusest inimeste osalemine sotsiaalse struktuuri muutustes kui ka osalemine poliitikaelus või kultuurisfääris.

Neljandaks. Eestlased ei lähe kiiresti kaasa mitte ainult Lääne majandusliku avatuse ja poliitilise pluralismiga, vaid võtavad kiiresti omaks ka sellega kaasneva vaba mõttelaadi. Aga Eestis elavad venelased on hoopiski konservatiivsema iseloomuga, ka poliitiliste hoiakute ja käitumise vallas. Nad tunnistavad Eesti riiki ja on Eesti seadustele kuulekad, kuid orienteeruvad veel paljuski Venemaale. Venelastele omane kriitiline suhtumine Eestis toimuvatesse demokraatlikesse poliitilistesse protsessidesse on mõjutanud integratsiooniprotsesside tempot. On tõenäoline, et vene noored integreeruvad eesti ühiskonda Eesti ja Euroopa ühise majandus- ja kultuuriruumi tunnetuse tõttu.

Viiendaks. Normaalse riigi seadusandluse loomine (näidetena saab tuua "Keeleseaduse", "Kodakondsusseaduse" ja "Välismaalaste seaduse", ka seni veel rakendamata "Vähemusrahvuse kultuuriautonomiaseaduse") on vajalik juriidiline alus integratsiooniks, kuid Eesti tulevikuga ilmselt mittepiisav. Eesti sisemise integreerituse tasemest oleneb ka Euroopaga tegeliku ühinemise tulemuslikkus.

Kuuendaks. On selge, et Eesti Vabariik vajab muulaste integratsiooni poliitikat ja selle teostamisele suunatud teaduslik-praktilist programmi. See peaks olema enam rahvusliku julgeoleku suunaga kui ainult regionaalse arengu suunaga. Ilma vastava teadusliku pagasita satuvad ohtu paljud Eesti edusammud, kaasa arvatud ka eestluse tulevik Eestimaal.

³⁹ Ruutsoo, R. The emergence of civic society in Estonia 1987–1994. – Rmt.: Blom, R., Melin, H., Nikula, J. (toim.). Between Plan and Market. Social Change in the Baltic States and Russia. Walter de Gruyter, Berlin; New York, 1996, 114.

RUSSIANS IN CONTEMPORARY ESTONIA: FROM ADAPTATION TO INTEGRATION

Marika KIRCH and Aksel KIRCH

Integration is one of the key questions of Estonia's future. On the one hand, national integration – i.e. integration of the non-Estonian population into the Estonian society – has become one of the most urgent problems for the Republic of Estonia. On the other hand, Estonia is re-establishing the connections with European economic, cultural and political institutions and organizations of collective security. This is the second – international level – of integration.

There is a strong correlation between these two dimensions of the process. In this article the authors focus their attention on the problems of national integration, mainly on the problems of the adaptation and integration of the biggest ethnic minority group – Russians. The non-Estonian inhabitants, mostly Russians and other Russian-speaking Slavs, who have immigrated from different regions of the former Soviet Union, have become adapted only for everyday life and are still living relatively apart from the Estonian cultural and political life.

The authors understand integration as a process of voluntary assimilation and a process of the emergence of a civil society where the non-Estonians are able to participate in the local cultural and political life, are forming a civic integrated society and are overcoming the separation and segregation. At the same time, it should be possible for the non-Estonians to maintain their original ethnic culture and identity.

The problems of integration are tightly connected with the problems of identity. Two different aspects – ethnic and national identity – determine people's self-definition. In the future, as a result of the integration process, Russians living in Estonia should have double identity: Russian ethnic identity and Estonian national identity. We see several obstacles to this process.

Integration is considered as a process of the formation of an integrated, cooperating, democratic and well-functioning society. Estonia is re-establishing the principles of a nation state. The higher status of the Estonian language is one of the main guarantees for the Estonians for the maintenance of their own ethnic identity. For most of the Russians poor command of the local language is one of the major obstacles to a quick integration process.

The different starting positions obviously complicate cooperation between Estonians and Russians in moving toward a civil society in similar ways. People who have continuity with the prewar society (mainly Estonians) have got traditions of civic regulations. They have maintained some features of mentality of the civil society but also the experience of the grass-root-level organizations (which existed even during the Soviet period). Thanks to these resources the historical memory of Estonians has been restored quickly.

Most of the Russians living now in Estonia are actually experiencing a civil society for the first time. Very often Russians regard changes toward a civil society as Estonianization.

At the same time, understandably, the position of the Russian minority is special. As a consequence of the Language Law the Russian group lost some of their language privileges. The other ethnic minorities have never experienced a privileged situation of their mother tongue (schools, newspapers, libraries, theatres, etc.). Now they have a somewhat better position for developing the organizations of their original culture (Law on Cultural Autonomy of National Minorities).

Most of the Russians living in Estonia are adapted to the local circumstances but actually are not prepared for a deeper cultural and political integration. As many as 90% of the Russians agree that everyone in Estonia must know the

Estonian language. Yet the real level of fluency in Estonian has not improved significantly among Russians for the last two or three years. In general people seem to be ready to integrate and that readiness depends little on the local situation (place of residence).

One of the most acute problems has always been that the situation of the Russian minority is understood differently by local Russian leaders and by Estonian authorities. Russian leaders proceed from the idea of the proportional financing of two separate cultural groups – Estonians and Russians (especially concerning the education). The Estonian authorities support the idea of the nation state and accordingly they propose a step-by-step change of the Russian educational system.

The problems of Estonian citizenship and loyalty have been discussed largely by different political groups. Some leaders of the Russian community proceed from the idea that Estonian citizenship should be granted automatically. They argue that this is the only sufficient precondition for non-Estonians' loyalty to the Estonian state.

Estonian citizenship legislation proceeds from the naturalization requirements and the growth of the citizenry through the naturalization of the non-Estonian population. One can easily see the confrontation between these two approaches.

It is obvious that automatic citizenship does not guarantee naturalization and, consequently, integration. It is questionable whether automatic citizenship granted by the Estonian authorities could reform the heterogeneous group of immigrants into integrated and loyal citizenry.

Sociological data (obtained through seven different studies) allow us to draw a conclusion that the percentage of Estonian citizens is growing while the share of Russian citizens is stable.

One of the problems often discussed is the loyalty of the Russian population. Russians' attitudes towards the Estonian state have become significantly more positive from the referendum on Estonia's independence (1991) till today.

The North-East Estonian region, inhabited mainly by non-Estonians, is often considered as problematic concerning the future of Estonia. Most Russians (60%) consider the status of this region similar to other parts of Estonia, 16% of the respondents support the status of territorial autonomy and 3% of Russians are sure that this region should belong to Russia.

Sociological data confirm that people think that the problems of integration should be solved by consensus between the Estonian majority and the Russian minority. The majority of Estonians (85%) acknowledge the problems of the non-Estonian population and see the solution in teaching them the Estonian language and culture.

The results of several sociological studies reveal that the main factor for the cultural and political integration of the non-Estonian population is the knowledge of the local (Estonian) language and culture. Generalizing the effect of the knowledge of the local language and culture, we can say that an integrated, democratic and cooperating society will emerge through the acceptance of the idea of Estonian nation state including of course a well-defined status for the several ethnic minority groups living in this society. Otherwise the Russian community will keep themselves segregated and may become a marginal group.

The authors see several different strategies of integration. Special integrational activities should be directed to different groups of people. The Estonian Government needs a special programme of the integration of non-Estonian population into the Estonian state.

РУССКИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ЭСТОНИИ: ПУТЬ ОТ АДАПТАЦИИ К ИНТЕГРАЦИИ

Марика КИРХ, Аксель КИРХ

Одной из ключевых проблем Эстонии на сегодняшнем этапе ее развития является интеграция. Это понятие включает в себя два аспекта – интеграцию неэстонского населения в эстонское общество и интеграцию самой Эстонии в европейское сообщество через экономические и культурные организации, а также через структуры коллективной безопасности.

В статье основное внимание уделяется анализу первого аспекта, т. е. внутренней интеграции иммигрантов советского периода, прежде всего большей части русского (славянского) национального меньшинства, в эстонскую среду. При этом под интеграцией авторы понимают процесс формирования целостного, разумно функционирующего общества, в котором разделение на социальные слои и группы, участие в распределении труда и благ, потребление культуры не должны зависеть от этнического происхождения.

Понятие "интеграция" тесно связано с понятием "идентификация", как в этническом, так и в государственном плане. Поэтому авторы уделяют много внимания тому, что же мешает интеграции неэстонской части населения, что препятствует образованию такой идентичности, как "эстонские русские".

Ответы на эти вопросы следуют из принципов, которыми руководствуется Эстонская Республика при восстановлении национального государства. Важнейший из них – владение государственным языком и использование его в жизни. Незнание языка является главным дезинтегрирующим фактором для неэстонского населения. Далее. На пути к восстановлению свободного цивилизованного общества эстонцы и русские стояли на разных исходных позициях. Поколения эстонцев предвоенной Эстонии передали накопленный опыт и традиции последующим поколениям через семейные узы и неформальные гражданские общества, которые не прекращали своей деятельности и в советское время. Прибывшим же в этот период иммигрантам только теперь представилась возможность жить в демократическом обществе (на том уровне демократии, какой мы сейчас имеем). При этом русское меньшинство попало в непривычную ситуацию: Закон о языке лишил их языковых привилегий, Закон о культурной автономии уравнивал в правах с другими малочисленными этническими объединениями, перед которыми, напротив, открылись более широкие перспективы для развития своей культуры. К осложняющим интеграцию факторам добавилось и разное понимание положения русского меньшинства в обществе эстонским руководством и русскими лидерами. Некоторые лидеры русских партий и общественных организаций выдвигают требование финансирования русской культуры (школ, библиотек, театра и т. д.) пропорционально численности русской общины. Однако такой подход, по мнению авторов, способствует не интеграции, а, наоборот, – сегрегации.

По изложенным выше причинам адаптация русского населения в эстонское общество (а тем более его интеграция) идет медленно. Об этом свидетельствуют и данные социологических опросов, проведенных авторами в 1990–1995 годы. Адаптация ограничивается в основном бытовой сферой. Люди успешно приспособились к условиям жизни и работы, к экономической и социальной инфраструктуре. Однако говорить

о серьезной адаптации к эстонской культуре и языку пока не приходится. Это – задача долговременная и ее надо решать неторопливо и методично, шаг за шагом.

Другой аспект анализа интеграции – политический, т. е. эстонское гражданство как способ формирования новой этнической общности в Эстонской Республике. И в этом случае выдвигаемые русскими лидерами требования об автоматическом предоставлении гражданства не могут служить интегрирующим фактором, так как они вступают в противоречие с Законом о гражданстве, исходящим из принципа натурализации. Поэтому авторы подчеркивают необходимость разработки разных стратегий и программ интеграции (для взрослых, подростков, людей, живущих в русской среде, и т. д.). Кстати, проявляемая русскими родителями инициатива по устройству своих малышей в эстонские детские садики может и не дать ожидаемых педагогических результатов. Подобная "самодеятельность" должна находиться под контролем государственных органов.

Итак, на основании социологических исследований авторы статьи приходят к выводу, что лишь принцип натурализации, знание государственного языка и целенаправленные педагогические и другие специальные программы смогут помочь интеграции русского населения в местную среду, а затем и естественной их ассимиляции с эстонским обществом в статусе граждан Эстонской Республики.

1. Weirich, I. Identity Exploration Workshop Notes, University of Utah, Utah, 1991, p. 17.
2. Kivimäe, I. (ed.). The Changing Identity in Estonia. Sociological Research and Governmental Policy. Tallinn: Akadeemia Kirjastus, 1993, p. 12.